

Darja Tadič

Erving Goffman: Azili: eseji o socialni situaciji duševnih bolnikov in drugih zaprtih varovancev. Ljubljana: Založba /*cf., 2019. 410 strani (ISBN 978-961-257-102-3), 28 EUR

Goffmanove *Azile* v družboslovju poznamo kot temeljno sociološko delo za razumevanje delovanja t. i. totalnih ustanov. Mednje se uvrščajo psihiatrične bolnišnice in zapori, pa tudi azilni domovi, socialnovarstveni zavodi, domovi za starejše in mnoge druge institucije. Gre za ustanove, v katerih skupaj živi »veliko število ljudi, ki so se znašli v enaki situaciji in ki so za precejšen čas odrezani od širše družbe« (str. 9), njihovo totalno naravo pa »simbolizirajo ovire, ki onemogočajo socialne izmenjave z zunanjim svetom in odhod iz njih« (str. 14). Ena od središčnih značilnosti teh ustanov je formalna urejenost bivanja v njih, torej »urejanje številnih **človeških potreb z birokratskim** organiziranjem« (str. 16).

Avtor že v prvem delu knjige izpostavi, da znotraj totalnih ustanov delujeta dva socialna in kulturna svetova: svet osebja in svet »varovancev«. V delu prek štirih obširnih esejev (O značilnosti totalnih ustanov, Moralna kariera duševnega bolnika, Podtalno življenje javne ustanove ter Medicinski model in psihiatrična hospitalizacija) odstira pogled v drobovje delovanja ustanov, pri tem pa se pretežno usmerja na situacijo ljudi, ki v teh institucijah bivajo, torej na »varovančevo situacijo«. *Azili* so precej impresivna, hkrati pa izrazito analitična in sistematično urejena zbirka orisov problematičnih praks in škodljivih učinkov totalnih ustanov na ljudi, ki v njih bivajo. Goffman pokaže, da obstaja velik razkorak med tem, kaj institucije domnevno počnejo (zdravijo, prevzgamajo, oskrbujejo, varujejo ...), in tem, kaj se v njih zares dogaja. Slika totalnih ustanov, ki se izriše, se bistveno oddaljuje od ustaljenih predstav ter tako rahlja dotedanjo trdnost njihovih deklariranih ciljev in namenov.

Prav obširnosti in bogastvu tematizacije problematičnih vidikov delovanj totalnih ustanov je moč pripisati, da se je to Goffmanovo delo doslej pogosto uporabljalo kot izhodišče za kritiko delovanja tovrstnih institucij ter na njej temelječih pozivov in prizadevanj za njihovo zapiranje (deinstitucionalizacijska gibanja). Tovrstna konceptualna in aplikativna vrednost *Azilov* je v družboslovnih krogih že temeljito popisana in prepoznana (pregled področja najdemo tudi v navdihujoči spremni besedi *Azilov* avtorja Vita Flakerja), zato na tem mestu ne potrebuje še ene osvetlitve.

Socialno delo, socialno pedagogiko, antropologijo in druge sestrške discipline danes pogosto bolj teži to, da te institucije kljub spoznanjem o njihovi problematičnosti in poskusom njihovega zapiranja še vedno polnijo naš družbeni prostor. Vznikajo celo nove ustanove, na primer psihiatrična izpostava za otroke in mladostnike, hkrati pa se širijo stare (zapori in Ljubljani). Vse to brez večjega upiranja širše javnosti, še več, včasih celo z njenim odobravanjem. Goffmanovim *Azilom* bi lahko očitali, da nas močno spodbudijo k odpravi totalnih ustanov, hkrati pa nas puščajo brez idej, kako jih dolgotrajno odpraviti. Avtor se namreč ni posebej ukvarjal z vprašanjem njihove širše družbene funkcije in umeščenosti.

V zvezi s tem se zainteresirano bralstvo pogosteje obrača k Foucaultovim delom, zlasti *Nadzorovanju in kaznovanju*, ki obravnava podoben nabor (disciplinskih) ustanov. Pozoren bralec bo med tem Foucaultovim delom in nekaterimi Goffmanovimi nastavki v *Azilih* našel vsebinske mostove, pa čeprav se avtorja nista opirala drug na drugega in čeprav sta se osredotočala na različne vidike delovanja ustanov. Oba denimo izpostavljata, da je eno ključnih spoznanj ravno podobnost med na videz različnimi ustanovami. Foucault tako ilustrira, da »je zapor podoben tovarnam, šolam, kasarnam, bolnišnicam, te pa so vse podobne zaporu« (str. 248); Goffman pa podobno opomni, da »velja upoštevati, da je to, kar je v zaporih ‚zaporskega‘, zaslediti tudi v ustanovah, katerih člani niso prekršili nobenega zakona« (str. 9). Oba tudi skleneta, da pri tovrstnih ustanovah ne gre za nekakšen od družbe izoliran svet, pač pa prej za socialno tvorbo, ki je močno vpeta v delovanje družbe kot sklenjene celote. Goffman v *Azilih* še poudari, da te podobnosti »tako bijejo v oči, da upravičeno domnevamo, da obstajajo funkcionalni razlogi za te poteze« (str. 123), Foucault pa se v svojem delu loti ravno preučevanja teh razlogov oziroma kontekstov.

V *Azilih* lahko najdemo več mest, ki nam pomagajo razumeti umeščenost totalnih ustanov v družbo, s tem pa njihovo vztrajanje v sodobnem družbenem življenju. Eno takšnih mest je avtorjeva tematizacija »izgona« (str. 134–143), procesa, ko posameznikovo domače okolje sproži kolesje postopkov, ki osebo iztrga iz okolja in jo izžene v eno od totalnih ustanov. Ta del Goffmanovega dela nas spodbuja, da na totalne ustanove pogledamo ne samo kot na kraje, ki naj jih praznimo, ampak tudi kot na kraje, ki (naj) se (ne) polnijo z izgnanimi ljudmi. Izgon osebe iz skupnosti v totalno ustanovo sprožajo »prestopki zoper obstoječo ureditev neposrednih, ‚živih‘ odnosov« (str. 133). Pri izgonu gre torej za širše družbeno vprašanje, kakšna so pravila glede odnosov v nekem okolju, kaj velja za kršitev teh pravil oziroma kaj vse ljudje še lahko ali smemo početi, da nas je naše domače okolje še pripravljeno prenašati, kdaj se koga od nas še želi oziroma spodobi obdržati v skupnosti, nenazadnje pa tudi z vprašanjem, kdaj koga od nas skupnost sploh zmora obdržati v domačem okolju. Obstoj totalnih institucij je tako trdno povezan s tem, kako smo si organizirali družbeno življenje in kje smo nastavili naša orodja za sobivanje, kakšen konsenz smo sprejeli glede tega, »čigava brig« so ljudje okrog nas, pa tudi s tem, koliko skupnostnega je še ostalo v naših skupnostih – koliko bolj pa se ta razkraja v zbirko krhko povezanih, atomiziranih individuumov, katerih smiselnost bivanja v skupnosti je pogosto podvržena ocenjevanju po ključu njihove vrednosti na »trgu dela«. Goffmanovo delo tako opozarja, da totalne institucije niso toliko kraji za ljudi, ki trpijo za kakšno nesposobnostjo ali boleznijo, kolikor bolj so to kraji za ljudi zunaj, ki trpijo za potrebo po izgonu nekaterih svojih članov. Zmotno je torej zaključevati, da gre pri *Azilih* zgolj za delo o življenju v oddaljenih, skritih in z večino ljudi nepovezanih ustanovah. Goffmanovi slikoviti opisi dehumanizacije življenja v teh ustanovah so namreč tudi odsev, refleksija življenja zunaj njih.

Zmotna pa bi bila tudi predstava, da so *Azili* le popis trpljenja, uklonjenosti in nemoči »varovancev«. V delu namreč najdemo oris mnogoterosti praks »varovancev«, skozi katere ti kršijo pravila vedenja in bivanja, ki jih odreja institucija. Tem praksam avtor pripiše pomembno vrednost, saj človeku služijo kot nekakšni dokazi, da je kljub

totalnosti, rigidnosti in avtoritarnosti okolja »še vedno sam svoj človek, z določeno mero vpliva na svoje okolje« (str. 59). Prav prakse uporništva proti rigidnim in vsiljenim pravilom lahko predstavljajo pomembna »oporišča sebe«, saj vzpostavljajo »pregrado med osebo in socialno enoto«, v kateri se je človek znašel, ne da bi to zares želel. V tem smislu »upornost ni priložnostni obrambni mehanizem, ampak ključni sestavni del samega sebe« (str. 305). Ravno v totalnih ustanovah je tako Goffman našel spoznanje, da »človek uporablja metode, s katerimi ohranja določeno distanco, določen prazen prostor med sabo in tistim, s čimer bi se moral po mnenju drugih poistovetiti« (str. 305), naš občutek »sebstva« pa utegne vznikniti ravno »iz drobnih načinov, kako se tej sili upiramo« (str. 306). Te odklonskosti »varovancev« so navdih in opomnik, kako pomembno je uporniško delovati v družbenih razmerah, s katerimi se ne želimo poistovetiti – pa naj bodo znotraj ali zunaj totalnih ustanov.

Viri:

Foucault, Michel (2004): Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora. Ljubljana: Krtina.